

BIOLOGIE, SYSTÉM TRESTNÍHO SOUDNICTVÍ A SVOBODNÁ VŮLE (NO PROČ NE?)*

NEZAPOMEŇTE SE PODÍVAT NA JEJICH SLZNÉ KANÁLKY

Před několika lety rozposlala jistá nadace dopis, v němž volala po velkých myšlenkách, které by finančně podpořila. V dopise stálo něco ve smyslu: „Pošlete nám své provokativní nápady, něco, co byste jiné nadaci nikdy nepředložili, protože by vás považovali za blázna.“

Znělo to zábavně. Tak jsem jim poslal návrh nazvaný „Měl by se zrušit systém trestního soudnictví?“. Tvrdil jsem, že odpověď zní ano, jelikož neurověda ukazuje, že systém nedává smysl. Nadace by proto měla finančně podpořit iniciativu, která by dosáhla jeho zrušení.

„Vtípné“ prohlásili. „Dobře, podali jsme žádost. Rozhodně to upoutalo naši pozornost. Zaměřit se na interakce mezi neurovědou a právem je výborný nápad. Uspořádáme konferenci.“

Vypravil jsem se tudíž na konferenci s několika neurovědci a lidmi, kteří mají co do činění s právem – profesory práva, soudci a kriminology. Navzájem jsme si vysvětlili terminologii, například že my neurovědci používáme slova jako „možný“, „pravděpodobný“ a „jistota“ jinak než lidé z právnických profesí. Zjistili jsme, že většina neurovědců, včetně mě, neví o fungování právního světa vůbec nic a že lidé od práva se přírodním vědám vyhýbají už od doby, kdy je na základní škole traumatizovalo studium biologie. Navzdory problému dvou odlišných kultur byly navázány nejrůznější typy spolupráce, které nakonec daly vzniknout síti lidí zkoumajících „neuroprávo“.

* Jsem hluboce vděčný Joshu Greeneovi a Owenu Jonesovi, že si tuto kapitolu důkladně přečetli.

Zábavná, podnětná, interdisciplinární hybridní aktivita. A pro mě frustrující, jelikož titul návrhu, který jsem sepsal, byl svým způsobem míněn vážně. Současný systém trestního soudnictví se musí zrušit a nahradit něčím, co bude vycházet z naprosto odlišných základů, přestože to bude mít se současným systémem mnoho společného.* Pokusím se vás přesvědčit, že se nemýlím. A to je pouze první část téhle kapitoly.

Nemůže být nic méně kontroverzního než prohlášení, že se systém trestního soudnictví musí reformovat a že by se v soudních síních mělo odehrávat více vědy a méně pseudovědy. Když nic jiného, uvažte následující: podle organizace Innocence Project bylo na základě genetické daktyloskopie očištěno téměř 350 lidí, kteří ve vězení strávili průměrně čtrnáct let, a ohromujících 20 z nich bylo odsouzeno k smrti.¹

Navzdory tomu budu převážně reformu trestního soudnictví na základě vědy ignorovat. Zde je několik ožehavých témat, jimž se zcela vyhnu:

- Co dělat se silou a všudypřítomností automatických, implicitních předsudků (které například vedou porotu, aby v případě afroamerických obžalovaných s tmavší pleť vynášela přísnější rozsudky)? Měl by se při výběru poroty používat test implicitních asociací, aby z ní byli vyloučeni lidé se silnými souvisejícími předsudky?
- Měly by být u soudu přípustné informace, které se týkají mozku obžalovaného?² To se stalo méně diskutabilní poté, co neurovizuální postupy přestaly být vnímány jako revoluční a staly se standardní součástí vědecké výbavy. Zůstává však otázkou, zda by se měly porotám ukazovat skutečné obrázky získané neurovizuálním - obavy spočívají v tom, že neodborníci se vzrušujícími, barevně vylepšenými obrázky mozku nechají snadno unést (ale ukazuje se, že to bude menší problém, než jsme mysleli).
- Měla by mít u soudu místo neurovizuální data, která se týkají něčí pravdomluvnosti (nebo na pracovišti data související s bezpečnostním prověřením)? V zásadě neznám žádného odborníka, který by si myslel, že je příslušná technika dostatečně přesná. Nicméně existují podnikatelé, kteří takový přístup nabízejí (včetně, a to si nedělám legraci, společnosti nazvané No Lie MRI [Lžiprostá MRI]). Problém se dotýká i technologicky jednodušších, byť stejně nespolehlivých verzí principu „lže tento mozek?“⁴. Patří mezi ně elektroencefalogram (EEG), který je přípustný v indických soudních síních.³
- Jaké by mělo být minimální IQ člověka, aby mohl být popraven? Standardem je IQ 70 či vyšší a diskuse se týkají toho, zda by jeho hodnota měla být *průměrně*

* Konkrétně udržet nebezpečné lidi daleko od ostatních - jen abychom si to řekli hned zkraje kapitoly.

70 napříč vícero IQ testy, nebo jestli je člověk k popravě způsobilý, když této magické hranice dosáhne aspoň jednou. Tento problém se dotýká přibližně 20 procent lidí, kteří jsou v cele smrti.⁴

- Jak se vypořádat s faktem, že vědecká zjištění mohou v porotcích utvářet nové typy kognitivních předsudků? Například kvůli přesvědčení, že schizofrenie je biologická porucha, porotci s menší pravděpodobností schizofreniky odsuzují a spíše je pokládají za nevléčitelně nebezpečné.⁵
- Právní systém rozlišuje mezi myšlenkami a činy; co dělat, když neurověda stále víc odhaluje to první? Měli bychom přikročit k detekci zločinu, než k němu dojde, předpovídat, kdo zločin *spáchá*? Slovy jednoho odborníka: „Budeme se muset rozhodnout, jestli je lebka soukromá sféra.“⁶
- A samozřejmě čelíme problému, že soudci soudí přísněji, když jim kručí v břiše.⁷

Všechno jsou to důležité otázky a domnívám se, že reformy jsou potřeba na průsečíku progresivní politiky, občanských svobod a pevných standardů ohledně nových vědeckých poznatků. Jinými slovy, standardní liberální agenda. Po většinu času jsem zarytý liberál; dokonce znám tematické hudební motivy mnoha pořadů NPR (National Public Radio). Nicméně tato kapitola nebude o ničem, co by připomínalo liberální přístup k reformě trestního soudnictví. Důvod, proč tomu tak je, shrnují následující příklady klasicky liberálního přístupu k právní problematice.

Nacházíme se uprostřed 16. století. Možná kvůli laxním společenským standardům a tomu, že lidé mravně strádají a /nebo jsou mravně zkažení, je Evropa zamořená čarodějnicemi. Jedná se o obrovský problém: lidé se bojí chodit v noci ven, průzkumy veřejného mínění ukazují, že obyčejní lidé považují „čarodějnice“ za větší nebezpečí než „mor“ či „Osmanskou říši“, despotové získávají příznivce na sliby, že budou k čarodějnicím přísnější.

Naštěstí existují tři právní standardy pro rozhodnutí, zda se někdo provinil čarodějnictvím:⁸

- Zkouška plavání. Jelikož čarodějnice odmítají svátost křtu, voda jejich tělo odmítne. Vezměte obžalovanou, svažte ji a hodte do vody. Jestliže plave, je to

* A ještě něco, k čemu se nikde jinde blíž nedostanu, totiž tato poznámka ve stylu New Age: „Samozřejmě, že máme svobodnou vůli. Nemůžete tvrdit, že naše chování je determinováno mechanickým vesmírem, protože vesmír je kvůli kvantové mechanice nedeterminovaný.“ Grrr. Každý rozumný člověk, který se nad tím zamyslí, dojde k závěru, že a) důsledky subatomární neurčitosti kvantové mechaniky (které ani drobet nerozumím) se nebudou šířit natolik, aby ovlivnily chování, a b) pokud by na něj vliv měly, výsledkem nebude svoboda ovlivnit vůli své chování. Šlo by o naprosté znáhodnění chování. Slovy filozofa a neurovědce Sama Harrise, jestliže v něčem z toho kvantová mechanika doopravdy hraje roli, svobodná vůle mizí: „Zdá se, že každá myšlenka a každý čin zasluhuje prohlášení typu ‚Nevím, co mě to popadlo‘.“ Jenže ve skutečnosti bychom ani nebyli schopni takové prohlášení učinit, protože bychom vyluzovali jen nesrozumitelné zvuky, neboť svaly v jazyku by prováděly jen všelijaké náhodné pohyby.

čarodějnice. Pokud se potopí, je nevinná. Teď rychle, zachraňme nevinnou osobu.

- Zkouška ďáblova znamení. Ďábel vstupuje do těla člověka, aby jej infikoval „čarodějností“. Bod, kudy vstoupil, zůstane necitlivý vůči bolesti. Systematicky provádějte něco bolestivého na každém bodu těla obžalovaného. Pokud je nějaký z nich výrazně méně citlivý k bolesti než zbytek, našli jste ďáblovo znamení a identifikovali čarodějnici.
- Zkouška slz. Povězte obžalované příběh o ukřižování našeho Pána. Kdokoli, koho nedojme k pláči, je čaroděj či čarodějnice.

Tato zaběhlá kritéria umožňují autoritám bojujícím s přívalem čarodějnic rozpoznat a náležitě potrestat tisíce čarodějnic.

V roce 1563 nizozemský lékař jménem Johann Weyer publikoval knihu *De praestigiis daemonum* a doporučoval reformu čarodějnického trestního systému. Samozřejmě uznával zlovolnou existenci čarodějnic, nutnost přísně je trestat a obecnou přiměřenost postupů boje proti čarodějnicím, jako třeba tři výše uvedené zkoušky.

Weyer nicméně vyslovil důležité upozornění, které souviselo se staršími čarodějnicemi. Někdy, poznamenal, mají starší lidé, a zejména ženy, atrofované slzné žlázy, což jim znemožňuje produkovat slzy. Jejda – kvůli tomu byly některé osoby falešně usvědčeny z čarodějnictví. Starostlivý, empatický Weyer poradil: „Ujistěte se, že neupálíte nějakou ubohou starou osobu jenom proto, že její slzné kanálky už nefungují.“

Takže *toto je* liberální reforma čarodějnického soudního systému, vyvíjení rozumného uvažování v jedné nepatrné oblasti celé iracionální struktury. Velmi se to podobá něčemu, co provádí vědecky založená reforma současného systému, což je důvod, proč je zapotřebí něčeho extrémnějšího.*

TŘI ÚHLY POHLEDU

Pusťme se do toho. Zde jsou tři způsoby, jak nahlížet na pozici biologie při vysvětlování smyslu našeho chování, zločinného či jakéhokoli jiného:

1. V tom, jak se chováme, máme naprosto svobodnou vůli.
2. Nemáme žádnou svobodnou vůli.
3. Něco mezi.

* A jen abychom ukázali, co si všichni mysleli o Weyerově lidumilnosti, dodejme, že jeho knihu zakázala katolická církev i přední reformační duchovenstvo.

Jestliže lidi přinutíte, aby pečlivě sledovali logické důsledky svých názorů, první tvrzení by pravděpodobně podpořila méně než tisícina procenta. Představte si, že se někdo zmítá ve velkém epileptickém záchvatu, rukama rozhazuje kolem a někoho udeří. Pokud opravdu věříte, že své chování řídíme bez omezení, musíte ho odsoudit za napadení.

Prakticky každý to považuje za absurdní. Přesto se takový právní výsledek před pěti sty lety ve velké části Evropy objevoval.⁹ Vypadá to naprosto směšně, protože Západ se v posledních pěti staletích proměnil a nechal jisté představy tak daleko za sebou, že je pro něj svět na druhé straně nepředstavitelný. Osvojili jsme si myšlenku, která definuje náš pokrok: „Nemůže za to on, ale jeho nemoc.“ Jinými slovy, biologie dokáže čas od času zdolat cokoli, co připomíná svobodnou vůli. Ta žena do vás nenarazila se zlým úmyslem; je slepá. Voják stojící ve formaci neomdlel, protože na to neměl; je diabetik a potřebuje inzulin. Ta žena není nemilosrdná, jelikož nepomohla staršímu člověku, který upadnul; kvůli poranění míchy je paralyzovaná. K podobným posunům ve vnímání zodpovědnosti za zločin došlo i v jiných oblastech. Kupříkladu před dvěma až sedmi stoletími bylo běžné trestně stíhat zvířata, věci a mrtvoly, o nichž panovalo přesvědčení, že někomu úmyslně ublížily. Některá z těchto soudních řízení měla podivně novodobý nádech - v roce 1457 proběhl proces s prasnici a jejími selaty za sněžení dítěte, přičemž prasnice byla usvědčena a popravena, kdežto selata shledána příliš mladými, než aby za své činy byla zodpovědná. Jestli se soudce zmínil o stavu dozrání jejich frontální kůry, známo není.

Téměř nikdo tedy nevěří, že máme nad naším chováním naprostou vědomou kontrolu; že nás biologie nikdy nedrží na uzdě. Tento postoj proto budeme nadále ignorovat.

VYMEZOVÁNÍ HRANIC

Téměř každý věří ve třetí výrok, že se pohybujeme někde mezi bezmeznou a žádnou svobodnou vůlí a že tato představa je kompatibilní s deterministickými zákony vesmíru, tak jak jsou vtěleny do biologie. Do velice úzkého filozofického postoje, který se nazývá „kompatibilismus“, zapadá pouze podmnožina verzí tohoto pohledu. Podle rozšířenějšího názoru naopak disponujeme něčím, co se podobá duchu, duši, esenci, která představuje naši svobodou vůli a z níž vycházejí záměry související s chováním, a že tento duch koexistuje s biologii, která jej může občas omezovat. Je to tak trochu liberální dualismus („liberální“ spíše ve filozofickém než politickém smyslu), kterému Green říká „oslabená svobodná vůle“ (*mitigated free will*). Je to shrnuto v myšlence, že duchu s dobrými úmysly může zkřížit plány příliš slabé tělo.

Začneme s typickým právním vymezením oslabené svobodné vůle.

V roce 1842 se Skot jménem Daniel M'Naghten pokusil zavraždit britského premiéra Roberta Peela.¹⁰ Spletl si ho s jeho osobním tajemníkem Edwardem Drummondem, z těsné blízkosti na něj vystřelil a zabil ho. Během slyšení M'Naghten prohlásil: „Toryové z mého rodného města mě přinutili, abych to udělal. Pronásledovali mě a obtěžovali, kamkoli jsem šel, a zcela zničili mou duševní pohodu. Sledovali mě do Francie, do Skotska... kamkoli jsem se poděl. Nemohl jsem si od nich odpočinout ve dne ani v noci. V noci jsem nedokázal spát. [...] Jsem přesvědčen, že mi způsobili souchotiny. Jsem si jistý, že už nikdy nebudu tím člověkem, jímž jsem býval. [...] Chtěli mě zavraždit. Nelze to doložit důkazy. [...] To pronásledování mě dohnalo k zoufalství.“

Podle dnešní terminologie trpěl M'Naghten určitou formou paranoidní psychózy. Možná to nebyla schizofrenie - jeho halucinační symptomy začaly mnoho let poté, kdy choroba typicky propuká. Bez ohledu na diagnózu M'Naghten opustil svou živnost a strávil předchozí dva roky cestováním po Evropě, slyšel hlasy, byl přesvědčen, že ho mocní lidé sledují, ztrpčují mu život a že Peel je jeho nejděbelštějším trapičem. Slovy lékaře, jenž svědčil ohledně jeho duševního vyšínutí: „Přeludy byly tak silné, že mu ve spáchání činu [vraždy] nemohlo zabránit nic než fyzická překážka.“ M'Naghten byl zjevně natolik narušený, že obžaloba obvinění stáhla a souhlasila s obhajobou, že dotyčný je duševně chorý. Porota souhlasila a M'Naghten strávil zbytek života v ústavech pro duševně choré, kde se s ním na tehdejší poměry zacházelo docela dobře.

Po rozhodnutí poroty následovaly hlasité námitky, které zaznívaly od běžných lidí až po královnu Viktorii - M'Naghtenovi prošla vražda. Parlament si předvolal předsedu soudu, ale on si za rozhodnutím stál. Ekvivalent nejvyššího soudu, který byl parlamentem požádán o posouzení případu, soudce podpořil. A z rozhodnutí vyplynulo formalizované vyjádření něčeho, co je dnes běžným kritériem pro to, aby byl někdo shledán nevinným z důvodu duševní poruchy, konkrétně „M'Naghtenovo pravidlo“: pokud člověk v době spáchání zločinu „trpěl selháním rozumových schopností v důsledku duševní poruchy“, pak nedokázal odlišit správné od špatného.*

M'Naghtenovo pravidlo sehrálo stěžejní úlohu v případě Johna Hinckleyho jr., který byl z důvodu duševní poruchy shledán nevinným z pokusu zavraždit Reagana v roce 1981 a hospitalizován, nikoli zavřen do vězení. Následně propuklo značné pobouření typu „ono mu to projde“. Mnoho států M'Naghtenovo pravidlo zakázalo a kongres roku 1984 jeho uplatňování ve federálních případech v podstatě zakázal zákonem Insanity Defense Reform Act

* Za rešerši o M'Naghtenovi děkuji vynikajícímu studentovi Tomu McFaddenovi (nyní vynikajícímu učiteli biologie ve škole, kam chodí mé děti!).

(Reformní zákon o obhajobě založené na pominutí smyslů).^{*} Nicméně obecně vzato argumentace, která za M'Naghtenovým případem stála, ve zkoušce časem obstála.

To je podstatou postoje oslabené svobodné vůle – lidé musí být zodpovědní za své činy, ale rozvinutá psychóza je polehčující (*mitigating*) okolností. Jde o představu, že může existovat „snížená“ zodpovědnost za naše činy, že něco může být ovládáno vůlí jen částečně.

Oslabenou svobodnou vůlí jsem si vždycky představoval nějak takto:

Představme si mozek – neurony, synapse, neurotransmitery, receptory, transkripční faktory specifické pro mozek, epigenetické efekty, genové transpozice během neurogeneze. Aspekty fungování mozku mohou být ovlivněny prenatálním prostředím člověka, geny a hormony, tím, jestli byli jeho rodiče autoritativní, jeho kultura egalitářská, zda byl v dětství svědkem násilí nebo kdy snídal. Těch faktorů jsou spousty, pojednává o nich celá tato kniha.

A potom, v betonovém bunkru zastrčeném někde vzadu v mozku, sedí u kontrolního panelu malinkatý mužiček (nebo žena či osoba postrádající gender), homunkulus oddělený od toho všeho. Homunkulus je vyroben ze směsice nanočipů, starých elektronek, zkrabatělých starodávných pergamenů, stalaktitů z napomínajícího hlasu vaší matky, proužků síry, nýtů udělaných ze zdravého rozumu. Jinými slovy, žádný měkký biologický mozkový fujtajbl.

A homunkulus si tam sedí a řídí chování. Existuje několik věcí, jež spadají mimo rámec jeho působnosti – záchvaty mu vyhodí pojistky, což si žádá restart a kontrolu poškozených souborů. Stejně tak alkohol, Alzheimerova choroba, přeřatá mícha nebo hypoglykemický šok.

Existují oblasti, kde se napětí mezi homunkulem a biologickými procesy v mozku zmírnilo – například biologické pochody obvykle řídí naše dýchání automaticky, pokud se nemusíme zhluboka nadechnout před zazpíváním árie, a v tom případě homunkulus autopilota nakrátko vypne.

Mimoto ovšem homunkulus rozhoduje. Jistě, vyžaduje to bedlivě si zaznamenat všechny vstupy a informace z mozku, kontrolovat hladinu hormonů, prolistovat neurobiologické časopisy, pečlivě to všechno uvážit, a jakmile homunkulus vše promyslí a zváží, rozhodne, co uděláte. Homunkulus, který sedí ve vašem mozku, však není jeho součástí a operuje nezávisle na materiálních pravidlech vesmíru, která utvářejí moderní vědu.

Taková je oslabená svobodná vůle. Potkávám neuvěřitelně inteligentní lidi, kteří od vyličené představy ucuknou a pokoušejí se uvádět argumenty, proč je přehnaná, než aby akceptovali její základní platnost: „Vytvořil sis nějakého homunkula a já si podle tvého tvrzení myslím, že s výjimkou záchvatů či poškození

* Použití slova „reformní“ v tomto kontextu prostě zbožňuju.

mozku se všichni rozhodujeme svobodně. Ne, ne, moje svobodná vůle je mnohem jemnější a plíží se kolem břehů biologie, jako když si svobodně zvolím, kterou ponožku si vezmu.“ Ale na četnosti či významu, s nimiž se svobodná vůle prosazuje, nezáleží. I kdyby 99,99 procent našich činů bylo biologicky determinováno (v nejširším smyslu této knihy) a jen jednou za deset let byste prohlásili, že jste se na základě „svobodné vůle“ rozhodli vyčistit si zuby zleva doprava, a ne naopak, mlčky se odvoláváte na homunkula, který operuje mimo pravidla vědy.

Tímto způsobem většina lidí uvádí v soulad předpokládanou koexistenci svobodné vůle a biologických vlivů na chování.* Pro ně se téměř všechny diskuse točí kolem usuzování, čeho by náš domnělý homunkulus měl či neměl být schopný. Abychom tomu porozuměli, na některé z těchto debat se podíváme.

VĚK, VYZRÁLOST SKUPIN, VYZRÁLOST JEDINCE

V případě *Roper v. Simmons* z roku 2005 nejvyšší soud rozhodl, že není možné popravít někoho za zločin, který spáchal před dosažením věku osmnácti let. Příslušná argumentace jako by vypadla ze šesté a sedmé kapitoly: mozek, zejména frontální kůra, nedosahuje úrovně dospělého, co se týče regulace emocí a ovládnání impulzního chování. Jinými slovy, dospívající nejsou vzhledem ke svým adolescentním mozkům vinní stejnou měrou jako dospělí. Argumentace byla totožná jako ve zmíněném případě, který skončil popravou prasnice, nikoli však selat.

V následujících letech byla vynesena podobná rozhodnutí. V případě *Graham v. Florida* z roku 2010 a *Miller v. Alabama* z 2012 soud zdůraznil, že nedospělí pachatelé mají vyšší potenciál k nápravě (jelikož jejich mozek se dosud vyvíjí), a proto zakázal udílet jim doživotní tresty bez možnosti podmíněčného propuštění. Tato rozhodnutí podnítila mnoho debat:

- Pouhý fakt, že jsou adolescenti v průměru méně neurobiologicky a behaviorálně vyzrálí než dospělí, nevylučuje možnost, že některý adolescent bude vyzrálý stejně, a tím pádem je i vhodné, aby pro něj platila tatáž měřítka viny jako pro dospělého. Stejně tak je zjevně absurdní naznačovat, že ráno v den osmnáctých narozenin se s člověkem stane něco neurobiologicky kouzelného, co mu propůjčí sebekontrolu dospělého. Obvyklá reakce na tyto námítky zní, že je to sice pravda, jenže zákon se často musí opírat o vlastnosti na skupinové úrovni, které mívají arbitrární věkovou hranici (například věk, kdy člověk může volit, pít alkohol nebo řídit). Ochota mít takové arbitrární hranice existuje proto, že

* A mám v úmyslu tímto způsobem opravdu uvažovat, nikoli u něj jen tak náhodou skončit, protože alternativní pohled by vyžadoval ohromnou změnu ve fungování společnosti.

nelze testovat všechny teenagery každý rok, měsíc, hodinu, abychom určili, jestli jsou dostatečně vyzrálí, aby mohli jít k volbám.

- Podle jiného opozičního pohledu není otázkou, zda je sedmnáctiletý natolik vyzrálý jako dospělý, ale jestli je vyzrálý *dostatečně*. Sandra Dayová O'Connorová, která nesouhlasí s rozhodnutím v případě *Roper*, napsala: „Skutečnost, že jsou nezletilí za své přečiny obecně *méně vinní* než dospělí, nutně neznamená, že sedmnáctiletý vrah nemůže být *dostatečně vinný*, a tak si zasluhovat trest smrti“ (zvýraznění autorky). Další odpůrce, nedávno zesnulý Antonin Scalia, napsal, že je „absurdní myslet si, že jedinec musí být dostatečně vyzrálý na to, aby bezpečně řídil, zodpovědně pil nebo inteligentně volil, aby porozuměl, že zavraždit jiného člověka je hluboce špatné“.¹¹

Navzdory těmto odlišným názorům se všichni, O'Connorovou a Scaliu nevyjímaje, shodnou, že co se svobodné vůle týče, existuje určitá věková hranice – homunkulus každého byl kdysi příliš mladý a postrádal sílu dospělého.¹² Možná ještě nebyl dostatečně velký, aby dosáhl na všechny ovládací čudlíky; třeba ho od práce vyrušily starosti s tím velkým pupínkem na čele. A to je potřeba během soudních rozhodnutí zvážit. Stojíme před otázkou, kdy je homunkulus dost starý – stejně jako u té prasnice a jejich selat.

POVAHA A ROZSAH POŠKOZENÍ MOZKU

V zásadě každý, kdo pracuje s modelem oslabené svobodné vůle, uznává, že pokud se objeví dostatečné poškození mozku, zodpovědnost za trestný čin letí z okna. Dokonce i Stephen Morse z Pensylvánské univerzity, ostrý kritik využívání neurovědy u soudu (daleko podrobněji později), připouští: „Předpokládejme, že bychom mohli ukázat, že funkce vyšších rozhodovacích center mozku se v těchto případech jeví narušená. Jestliže tito lidé nedokáží ovládat záchvaty výrazné iracionality, dozvěděli jsme se něco, co by mohlo být relevantní při právním přisuzování zodpovědnosti.“¹³ Podle uvedeného názoru jsou polehčující biologické faktory relevantní, jestliže byla schopnost uvažování značně oslabena.

Pokud má tedy někdo kompletně zničenou celou frontální kůru, pravděpodobně bychom ho neměli shledávat zodpovědným za jeho činy, protože když o nich rozhoduje, je jeho racionalita silně narušena.¹⁴ Otázkou potom zůstává, kde v tomto kontinuu leží hranice – co když je zničeno 99 procent frontální kůry? A co když „jen“ 98 procent? To má ohromný praktický význam, neboť značné procento těch, kdo obývají cely smrti, utrpělo v minulosti poškození frontální kůry, zejména toho nejvíce hendikepujícího typu, totiž poškození v raném období života.

Jinak řečeno: v záplavě odlišných názorů na otázku, kde by se měla hranice načrtnout, ti, kdo věří v oslabenou svobodnou vůli, souhlasí, že poškození mozku velkého rozsahu homunkula zdolá, nicméně lze očekávat, že přinejmenším s určitým poškozením se vypořádá.

ZODPOVĚDNOST NA ROVINĚ MOZKU

A NA SPOLEČENSKÉ ÚROVNI

Věhlasný neurovědce Michael Gazzaniga, jedna z vůdčích a zasloužilých osobností v oboru, se vydal po krajně neobvyklé cestě, když napsal: „Svobodná vůle je iluze, nicméně i tak jsme za své činy zodpovědní.“ Obširně celou věc vyložil v podnětné knize *Kdo to tady řídí? aneb Svobodná vůle a neurověda*. Gazzaniga zcela materiální povahu mozku plně uznává, avšak i přesto vidí prostor pro zodpovědnost. „Zodpovědnost existuje na odlišné úrovni organizace: na sociální úrovni, nikoli v našich determinovaných mozcích.“ Myslím si, že ve skutečnosti říká buď: „Svobodná vůle je iluze, ale z praktických důvodů se budeme i nadále tvářit, jako byste za své činy odpovídali.“ Nebo předpokládá určitý typ homunkula, který existuje pouze na sociální úrovni. V reakci na druhou představu celá tato kniha ukazuje, že náš sociální svět je koneckonců stejným výtvozem našeho determinovaného, materialistického mozku jako naše nejzákladnější pohyby.*¹⁵

ČASOVÝ PRŮBĚH ROZHODOVÁNÍ

Dalším problematickým místem v postoji oslabené svobodné vůle je, že naše schopnost svobodné vůle se posune do popředí při rozhodnutích, jež jsou pomalá a uvážena, zatímco biologické faktory mohou odsunout svobodnou vůli stranou v situacích, kdy se rozhodujeme ve zlomku vteřiny. Jinými slovy, homunkulus nesedí vždy přímo u kormidla; místo toho se čas od času zatoulá, aby si rychle dal nějakou svačinku, a pokud se náhle přihodí něco vzrušujícího, příslušné neurony vyšlou příkazy ke svalům a vyprodukují chování dřív, než homunkulus přispěchá zpátky a praští do velkého červeného tlačítka na ovládacím panelu.

Problematika včasného přispěchání k červenému tlačítku se překrývá s problematikou adolescentního mozku. Mnoho kritiků z případu *Roper v. Simmons* – s oponentkou O'Connorovou na prvním místě – si povšimlo jistého zdánlivého rozporu. Americká psychologická asociace (APA) předložila k případu takzvaný

* Gazzanigovým postojem jsem očividně zmaten a mám podezření, že jeho závěry odrážejí snahu urovnat svůj neurobiologický pohled na svět se svou vírou, čímž se zabývá ve své autobiografii *Tales from Both Sides of the Brain: A Life in Neuroscience* (Příběhy z obou stran mozku: Život v neurovědě; New York: Ecco, 2016).

amicus curiae brief (dobrovolně nabídnutá zpráva dodaná soudu stranou, která se sporu neúčastní), v němž zdůraznila, že adolescenti (potažmo jejich mozky) jsou natolik *nevyzrálí*, že nemohou být při vynášení rozsudků posuzováni podle norem platných pro dospělé. Ukazuje se, že tatáž APA předložila o několik let dříve v jiném případě jiný takový dokument a zdůrazňovala, že adolescenti naopak jsou *zralí* dostatečně, a měli by si moci zvolit, jestli podstoupí interrupci i bez souhlasu rodičů.

Inu, je to kapku podivné, a jak upozorňuje O'Connorová, nepochybně to má za následek, že APA a jí podobní působí, jako by se jejich ideologické základy prudce měnily. Laurence Steinberg, jehož výzkum o vývoji adolescentního mozku jsme důkladně probrali v sedmé kapitole (a jehož práce hrála v rozhodnutí *Roper v. Simmons* velkou roli), nabízí logické řešení.¹⁶ Rozhodování, jestli jít na potrat, zahrnuje logické usuzování o morálních, sociálních a interpersonálních záležitostech, což se táhne dny až týdny. Naproti tomu rozhodnout se, zda někoho kupříkladu zastřelíme, může obnášet nutnost potlačit impulzivní chování v řádu sekund. Frontální nevyzrálost adolescentního mozku je důležitější ve věcech potlačování impulzivního chování, což probíhá spíše ve zlomku vteřiny než v pomalých, uvážlivých usuzovacích procesech. Nebo z hlediska oslabené svobodné vůle: k prudkému, impulzivnímu chování může dojít, když byl homunkulus zrovna v koupelně.

PŘÍČINNOST A NUTKAVÁ POTŘEBA

Někteří zastánci oslabené svobodné vůle rozlišují mezi pojmy „příčinnost“ a „nutkavá potřeba“.¹⁷ Svým způsobem, který se jeví poněkud mlhavě, to první samozřejmě zahrnuje veškeré chování, jež bylo něčím zapříčiněno, avšak to druhé se odráží pouze v podskupině chování, jež jsou *skutečně* něčím zapříčiněna, něčím, co se zpronevřuje racionálním, uvážlivým procesům. Podle tohoto názoru je některé chování více nedeterministicky biologické než jiné.

To bylo pro schizofrenické přeludy relevantní. Představme si, že schizofrenik trpí sluchovými halucinacemi a slyší například hlas, který mu říká, aby spáchal zločin; nemocný poslechně.

Některé soudy na schizofrenii nepohlížely jako na polehčující okolnost. Jestliže vám přítel navrhuje, abyste někoho přepadli a oloupili, právo předpokládá, že odmítnete, i když jde o imaginárního přítele ve vaší hlavě.

Avšak jiné soudy rozpoznávají rozdíly v závislosti na povaze sluchových halucinací. Podle tohoto pohledu platí, že pokud schizofrenik spáchá zločin, protože mu to poručil hlas v hlavě, pak ano, čin byl *zapříčiněn* tím hlasem, což ovšem nikoho neomlouvá. Teď si představme schizofrenního jedince, jenž spáchal zločin kvůli hřmícím chórům výsměšných, hrozících, přemlouvajících hlasů

ve své hlavě, což ještě doplňují hlasitě vyjící pekelní psi a sbory pozounistů vytrubujících hlasitou atonální hudbu; ti všichni nemocnému každou probdělou chvilku přikazují, aby zločin spáchal. Když podlehne a vyhoví jim, považuje se to za prominutelnější, protože tyto hlasy představovaly *nutkavou potřebu* jednat.*

Tento názor tedy říká, že i rozumný homunkulus může ztratit kontrolu a souhlasit prakticky s čímkoli jen proto, aby ty pekelné psy a pozouny umlčel.

ZAHÁJENÍ CHOVÁNÍ VERSUS JEHO ZASTAVENÍ

Je v podstatě dané, že jakákoli diskuse o vůli a biologii nakonec dospěje k „Libetovu experimentu“.¹⁸ V 80. letech 20. století informoval neurovědec Benjamin Libet z Kalifornské univerzity v San Francisku o něčem fascinujícím. Pokusná osoba byla připojena na elektroencefalograf, který monitoroval elektrické vzruchy v jejím mozku. Klidně seděla a dávala se na hodiny. Byla požádána, aby pohnula zápěstím, kdykoli se jí bude chtít, a na sekundu přesně zaznamenala čas, kdy se rozhodla to udělat.

Libet v EEG datech identifikoval něco, co nazval „potenciál připravenosti“ (*readiness potential*) – signál z motorické kůry a doplňkových premotorických oblastí o brzkém zahájení pohybu. Potenciál připravenosti se stabilně objevoval asi půl sekundy před uvedeným časem, v němž došlo k vědomému úmyslu se pohnout. Interpretace: náš mozek „se rozhodnul“ pohnout dříve, než jsme si to uvědomili. Jak tedy můžeme tvrdit, že rozhodnutí pohnout se je důkazem naší svobodné vůle, jestliže kaskáda neurální signalizace, která vyvrcholila pohybem, započala ještě dřív, než jsme si to vědomě zvolili? Svobodná vůle je iluze.

Toto zjištění přirozeně vyvolalo spekulace, kontroverze, replikace, rozpracování, vyvracení a nuance, které jdou mimo mě. Jedna z kritik se týkala nevyhnutelného omezení daného přístupu. Podle tohoto názoru svobodná vůle existuje, svobodně se rozhodujeme, kdy pohneme zápěstím a potenciál připravenosti je důsledkem našeho rozhodnutí. Co v tomto případě znamená pětisetmilisekundové zpoždění? Znamená prodlevu mezi okamžiky, kdy vzniklo rozhodnutí pohnout se a kdy a) se následně zaměří pozornost na hodiny a b) je interpretována pozice vteřinové ručičky. Jinak řečeno, předpokládaná půlsekundová mezera je artefakt experimentálního designu, nikoli něco reálného. Následující kritika se týkala nejednoznačnosti ohledně pocíťování úmyslu se pohnout. Další výtky jsou už jen pro zasvěcené a přesahují mé chápání.

* O mnoho kapitol nazpět jsem zmiňoval vražedné běsnění „Samova syna“ v roce 1976 a zatčení Davida Berkowitze. Berkowitz ve své obhajobě tvrdil, že byl posedlý démonem a bylo mu nařizeno, aby zabíjel – nikoli Satanem, Hitlerem, Al Caponem nebo Čingischánem, ale... sousedovic psem. Byl usvědčen a dostal šest po sobě jdoucích doživotních trestů.

S velmi odlišnou interpretací zjištěného překvapivě přišel sám Libet. Ano, možná se náš mozek chystá zahájit chování dřív, než rozhodnutí zaznamenáme vědomě, což znamená, že naše víra ve vlastní vědomou volbu pohnout je chybná. Prodleva ovšem přináší eventuální možnost vědomě si zvolit, že dané jednání budeme *vetovat*. Trefnými slovy V. S. Ramachandrana (mluvili jsme o něm ve čtrnácté kapitole v souvislosti se spekulacemi o zrcadlových neuronech): třeba nedisponujeme svobodnou vůlí, ale „svobodným odmítnutím“.¹⁹

Jak se dá očekávat, tato úchvatná kontrainterpretace podnítila další diskuse, experimenty a kontra-kontrainterpretace. Pro nás, kteří zkoumáme rozličné spory ohledně svobodné vůle, jde v celé této debatě o podstatu homunkulova řídicího panelu. Kolik čudlíků, páček a koleček, které jdou až do jedenáctky, se do zahajování a zastavování chování zapojuje?

Stanovisko oslabené svobodné vůle tedy vytváří prostor jak pro biologickou příčinnost chování, tak pro svobodnou vůli, a veškeré diskuse se soustředí pouze na to, kudy vedou vytčené hranice a jak nedotknutelné jsou. Připravujeme se tak uvážit, co v souvislosti s vytyčováním hranic považují za vůbec nejdůležitější debatu.

„MUSÍŠ BÝT VELMI CHYTRÝ“ VERSUS

„MUSEL JSI VELMI TVRDĚ DŘÍT“

Stanfordská psychologička Carol Dwecková stála za průlomovým výzkumem o psychologii motivace. Koncem 90. let minulého století podala zprávu o něčem nesmírně důležitém. Představte si, že děti vykonávají úkol, dělají test, prostě něco, v čem jsou dobré. Následně je pochválíte jedním ze dvou způsobů: „To je ale výborné skóre, musíš být velmi chytrý.“ Nebo: „To je ale výborné skóre, musel jsi velmi tvrdě dřít.“ Když děti pochválíte za tvrdou práci, mají napříště tendenci pracovat tvrději, vykazují vyšší odolnost, více si proces užívají a s větší pravděpodobností si budou výkonu vážit pro něj samotný (spíše než kvůli známce). Povězte dětem, že jsou chytré, a stane se přesný opak. Když se všechno začne točit kolem chytrosti, úsilí začne vypadat podezřele, jako něco pod vaši úroveň – pokud jste koneckonců opravdu chytří, tvrdá dřina by neměla být nutná; proplouváte, nepotíte se a neodfrkujete.²⁰

Tato práce Carol Dweckové si vydobyla kultovní status mezi mnoha přemýšlivými rodiči nadaných dětí, kteří chtějí pochopit, kdy by inteligence jejich dítěte neměla hrát roli.

Proč mají prohlášení „Jsi velmi chytrý“ a „Velmi tvrdě jsi dřel“ tak rozdílné účinky? Protože se každé z nich nachází na jiné straně velmi ostré hranice vytvářené zastánci oslabené svobodné vůle. Jedná se o víru, která talent a nutkání připisuje biologii, kdežto úsilí a odolávání svobodné vůli.

Je skvělé pozorovat přirozené schopnosti v akci. Vynikající všestranný sportovec, který nikdy předtím neviděl skok o tyči, se na něj jednou podívá, jednou ho zkusí a vznese se jako profesionál. Nebo zpěvák, jehož hlas měl odjakživa přirozené zabarvení, které evokuje emoce, o jejichž existenci jste neměli ani tušení. Nebo ten student ve vaší třídě, který pochopil něco skutečně těžko srozumitelného dvě vteřiny poté, co jste to začali vysvětlovat.

To je působivé. Pak zde ovšem máme inspirativní vzory. Když jsem byl dítě, pořád dokola jsem si četl knihu o Wilmě Rudolphové. V roce 1960 byla nejrychlejší běžkyní světa, olympijskou vítězkou, z níž se stala průkopnice v oblasti občanských práv. Zcela jistě impozantní. Uvažte však, že se narodila předčasně, s podvážou, jako jedno z dvaadvaceti dětí v chudé rodině z Tennessee a – což stojí za pozornost – ve věku čtyř let ji postihla dětská obrna, která vyústila ve zkroucení chodidla a nutnost nosit na noze ortézu. Dětská obrna – Rudolphovou *zmrzčila* dětská obrna. Vzepřela se očekávání všech odborníků, dřela, navzdory bolesti dřela a dřela a stala se nejrychlejší ženou vůbec. Jak inspirativní.

V mnoha oblastech umíme materialistické stavební kameny přirozené schopnosti tak nějak pochopit. Někdo disponuje optimálním poměrem pomalých (červených) a rychlých (bílých) svalových vláken, což dává vzniknout přirozenému skokanovi o tyči. Nebo má hlasivky s dokonalým stupněm sametového chmýří (tady improvizuju), aby produkovaly působivý hlas, či ideální kombinaci neurotransmiterů, receptorů, transkripčních faktorů a tak dále, jež dají vzniknout mozku, který okamžitě intuitivně rozumí abstrakcím. Můžeme si též uvědomovat základní stavební kameny člověka, který je v čemkoli z výše uvedeného jen dobrý či špatný.

Avšak dovednosti jako ty v případě Rudolphové se jeví odlišně. Jste vyčerpaní, demoralizovaní a trpíte jako ďábel, ale vytrváte; večer si chcete udělat volno, podívat se na film s kamarádem, ale pokračujete ve studiu; nabízí se nějaké pokušení, nikdo se nedívá, každý jiný by na vašem místě udělal totéž, jenže vy víte, že to není správné. Vypadá to tak obtížně, tak nepravděpodobně přemýšlet o těch stejných neurotransmiterech, receptorech či transkripčních faktorech, když uvažujeme o výkonech silné vůle. Zdá se, že existuje daleko jednodušší odpověď – jsme svědky kalvinistické etiky, s níž pracuje homunkulus a která je okořeněna tím správným typem čarovného prášku.

Podívejme se na výborný příklad takového dualismu. Připomeňme si Jerryho Sanduského, fotbalového trenéra z Pensylvánské státní univerzity, který se mnohokrát dopustil odporného zneužívání dětí. Po jeho odsouzení přišel do CNN názorový sloupek. V textu s provokativním názvem „Zaslouží si pedofilové soucit?“ James Cantor z Torontské univerzity přezkoumal neurobiologické pozadí pedofilie. Pedofilie se například předává v rodinách způsobem, který vypovídá o roli genů. U pedofilů pozorujeme atypicky vysokou míru mozkových zranění, utrpených v dětství. Existují důkazy endokrinních abnormalit během

prenatálního vývoje. Zvyšuje uvedené pravděpodobnost, že jsou neurobiologické kostky vrženy a někteří lidé jsou předurčení, aby takoví byli? Přesně tak. Cantor uzavírá: „Člověk si nemůže vybrat nebýt pedofilem.“²¹

Statečné a správné. A poté Cantor provedl na poli oslabené svobodné vůle neskutečný krok vpřed. Zeslabuje cokoli z uvedeného odsuzování a trest, které Sandusky zasluhuje? Ne. „Člověk si nemůže vybrat, že nebude pedofil, ale může si vybrat, že nebude pohlavně zneužívat děti.“

Tím se nastoluje dichotomie, jak se to s tím vším údajně má:

Biologické záležitosti	Pevná vůle
Ničivé sexuální nutkání	Odolávat a nereagovat na ně
Halucinační slychání hlasů	Vzdorovat jejich destruktivním příkazům
Sklon k alkoholismu	Nepít alkohol
Epileptické záchvaty	Neřídít, pokud jsme si nevzali léky
Nízká bystrost	Nechat to být, když jde do tuhého
Nepříliš pohledný vzhled	Odolat a nedat si do nosu ten obrovský, škaredý kroužek

Uvedme si jen pár věcí, s nimiž jsme se v této knize setkali a jež by mohly ovlivnit pravý sloupek: hladina glukózy v krvi, socioekonomický status rodiny, do níž jsme se narodili, zranění hlavy vedoucí k otřesu mozku, kvalita a množství spánku, prenatální prostředí, stres a hladina glukokortikoidů, jestli máme bolesti, jestli máme Parkinsonovu chorobu a jaké léky nám byly předepsány, perinatální hypoxie, varianta genu pro dopaminový D4 receptor, zda jsme utrpěli silnou mrtvici v oblasti frontální kůry, jestli jsme v dětství zažili týrání, jak velkou kognitivní zátěž jsme si odnesli z posledních několika minut, varianta genu pro MAO-A, jestli jsme nakaženi určitým parazitem, zda máme gen pro Huntingtonovu chorobu, množství olova ve vodě z vodovodu, kterou jsme pili jako děti, jestli žijeme v individualistické, nebo kolektivistické kultuře, zda jsme heterosexuální muž a poblíž se nachází atraktivní žena, jestli jsme ucítili pot někoho vystrašeného a tak dále a tak dále. Ze všech postojů k oslabené svobodné vůli je nejrozšířenějším a nejničivějším ten, který připisuje talentu biologii a úsilí svobodné vůli, nebo nutkání biologii a jeho potlačování svobodné vůli. „Musel jsi dřít tak tvrdě“ je vlastností hmotného vesmíru a z něj vyplývající biologie touž měrou jako „Musíš být tak chytrý“. A ano, zneužívat děti je stejně tak produktem biologie jako být pedofilem. Myslet si něco jiného není v podstatě nic než laická psychologie.